

Ilija VUJAČIĆ*

POLITIČKE IDEJE U GORSKOM VIJENCU**

Pokoljenja djela sude, što je čije daju svjema!

Njegoš

Apstrakt: Autor u tekstu utvrđuje da je Njegoš i u svojoj političkoj i duhovnoj i književnoj djelatnosti izložio više političkih ideja. Kontekstualno čitajući *Gorski vijenac* kao proizvod tema i dilema vremena u kome je nastao, autor utvrđuje da se radi o političkom spjevu, koji predstavlja djelo ne samo od velikog književnog nego i ne manjeg političkog značaja, s obzirom na društveni i politički uticaj koji je vršilo. Kao djelo koje predstavlja svojevrsni spoj istorije, mitologije, poezije, filozofije, etike, etnologije i politike, *Gorski vijenac* je imao za cilj buđenje nacionalne svijesti, podsticanje na čvršće (nacionalno i državno) jedinstvo, učvršćenje tek formirajuće moderne političke zajednice i mobilizaciju naroda radi njezne odbrane. Centralna politička ideja djela koja prožima cijelo djelo pa i predstavlja njegov glavni predmet je stoga ideja nacionalnog ujedinjenja i oslobođenja. Na nju se oslanjaju ili iz nje proizilaze druge političke ideje: političkog jedinstva, prava na otpor i pobunu, osnivačkog političkog mita, političkog poretka, vladavine zakona i ograničenja vlasti, slobode, napretka i kritika tiranije i nepravde.

Ključne riječi i sintagme: *Petar II Petrović Njegoš, Gorski vijenac, političke ideje, nacionalno ujedinjenje, sloboda, političko jedinstvo, pravo na otpor i pobunu, osnivački mit, politički poredak, vladavina zakona, ograničenje vlasti, napredak, tiranija, nepravda*

UVOD

Njegoš nije politički teoretičar ni politički filozof, koji bi se bavio problemom političke morfologije, ispitivanjem najboljeg političkog oblika ili nekim drugim temama centralnim za političku teoriju, kao što su pitanja suvereniteta, saglasnosti, participacije itd. Nije ni politički pisac u strogom smislu te riječi, jer se nije sistematski bavio političkim idejama. Zato se ponekad pretjeruje

* Prof. dr Ilija Vujačić, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

** Besjeda održana 3. oktobra 2017.

u broju tema i ideja koje se kod njega pronalaze bliskima idejama iz evropskog političkog mišljenja (npr. ideja tiraniciđa, teorija gomile ili pak teorija političke kulture). Teško da je u njegovom djelu moguće naći toliko političkih ideja koje mu se pripisuju. Ali, i kao pjesnik i kao duhovni i svjetovni vladar, odnosno vjerski i politički djelatnik, on je u svim ovim svojstvima iskazivao različite političke ideje ili na osnovu njih djelovao. U tom smislu, ideje kojima se rukovodio ili ih je izlagao sadržane su i u njegovom pjesničkom djelu i u njegovom vjerskom i političkom djelovanju.¹

Iako kod njega političke ideje nisu sistematizovane, ipak, kada govorimo o onima u *Gorskom vijencu* — s obzirom na predmet, sadržaj i namjenu spjeva — moguće je govoriti o Njegošu kao o „pjesniku politike”² pa čak i „ideologu”³.

¹ S obzirom na karakter njegovog djelovanja kao vjerskog poglavara, može se reći da je i u tom svojstvu on prvenstveno bio politički djelatnik, da je i to njegovo djelovanje imalo više politički nego duhovnički karakter. Istoričar Živko Andrijašević je zaključio da je još u vrijeme mitropolita Danila Cetinjska mitropolija imala više politički nego vjerski karakter (Živko Andrijašević, „Sedam Petrovića”, u: *Matica*, br. 51–52, jesen — zima, 2012, str. 221).

² Tako i oni tumači njegove poezije i političkog djelovanja, koji se bave Njegoševim cjelokupnim mišljenjem i djelovanjem, potvrđuju da se radi o duhovniku, pjesniku i državniku čije je djelovanje prvenstveno političko: „Njegoš je pjesnik akcije, to znači, u najdubljem smislu te riječi: pjesnik politike” (Stanko Cerović, *Njegošev tajne staze*, CID, Podgorica, 2005, str. 28). A za *Gorski vijenac*, kao izrazito djelo romantizma, kaže se da „ima izraženu političko-ideološku osnovu” (Milorad Popović, *Njegoševo nasljeđe*, Pobjeda, OKF d. o. o., Podgorica/Cetinje, 2013, 56). A filozof Slobodan Tomović je za *Gorski vijenac* zaključio da se radi o „političkoj drami”. (Slobodan Tomović, *Komentar Gorskog vijenca*, Nikšić, 1987, str. 5, navedeno prema: Radovan Radonjić, *Politička misao u Crnoj Gori*, CID, Podgorica, 2006, str. 90). Radovan Radonjić je, pak, zaključio da se Njegoš u *Gorskom vijencu* posvetio „gotovo isključivo političkim i etičkim temama i dilemama inspirisanim društvenom stvarnošću sopstvenog naroda” (Radovan Radonjić, *navedeno djelo*, str. 90), s obzirom na to da je njegova politička misao „inspirisana stvarnošću vremena i društvenog ambijenta u kome živi i stvara” (*Isto*, str. 93). I Živko Andrijašević je takođe ocijenio: „Iako se kao vladar ne prepoznaje po sopstvenom političkom programu, mitropolit Petar II tvorac je prepoznatljive *nacionalno-ideološke koncepcije*, koju je najpotpunije iskazao kroz svoje književno djelo” (Živko Andrijašević, *navedeni tekst*, str. 248 — podvukao I. V.)

³ Tako npr. Boban Batrićević kaže: „Neraskidivost Njegoša političara i Njegoša umjetnika najvidljivija je kod Njegoša ideologa. ‘Njih dvojica’ najbolje su saradivali u regrutaciji duhovnih potencijala samosvjesne i državotvorne nacije u njenoj borbi za slobodu” (Boban Batrićević, „Recepcija Petra II Petrovića u ideologijama crnogorskih vlasti”, *Arhivski zapisi*, godina XXII/2015, broj 1, str. 76; up. i njegov „Kratak esej o problemima interpretacije Njegoša”, *Glasnik Narodnog muzeja Crne Gore*, nova serija IX knjiga /Tematski broj posvećen proslavi 200 godina rođenja Petra II Petrovića Njegoša/,

Stoga i *Gorski vijenac* predstavlja djelo ne samo od velikog književnog nego i ne manjeg političkog značaja, s obzirom na društveni i politički uticaj koji je vršilo. Radi se, naime, o svojevrsnom spoju istorije, mitologije, poezije, filozofije, etike, etnologije i politike, koji je imao za cilj buđenje nacionalne svijesti, podsticanje na čvršće (nacionalno i državno) jedinstvo, učvršćenje tek formirajuće moderne političke zajednice i mobilizaciju naroda radi njene odbrane. U njemu se osjeća podosta od Njegoševog preganjanja sa glavarima, mučenja sa neprosvijećenim narodom, predrasudama, sujevjerjem i neznanjem, nadmudriivanja sa Osman-pašom, uspostavljanja reda u državi, zakonitosti i discipline. To pokazuje da je podosta od Njegoševog ličnog političkog iskustva i djelovanja dobilo izraz u ovom djelu, na šta nam ukazuje vrlo česta korespondencijska ideja koje nalazimo u *Gorskom vijencu* i u Njegoševoj prepisci.⁴ Treba imati, međutim, u vidu da postoje i razmimoilaženja između stavova i shvatanja u *Gorskom vijencu* i onih u prepisci, političkom djelovanju ili pak drugim djelima.⁵ Tako npr. u *Gorskom vijencu* Njegoš daje veći značaj vjerskoj pripadnosti

Cetinje, 2013, str. 97–102). Možda previše grubo — s obzirom na to kakve asocijacije o usmjerenosti i kvalitetu takvih tvorevina izrazi „propaganda” i „ratni bilten” izazivaju — Batričević kaže da „*Gorski vijenac* (pored pjesničke veličine — prim. I. V.), predstavlja propagandno štivo, svojevrsan ratni bilten, koji za cilj ima regrutaciju svih socijalnih struktura crnogorskog društva za rat protiv Osmanskog carstva.” (Boban Batričević, „Recepcija Petra II Petrovića u ideologijama crnogorskih vlasti”, *Arhivski zapisi*, godina XXII/2015, broj 1, str. 78). Naime, *Gorski vijenac* nema samo „pjesničku veličinu”, kako kaže Batričević, nego i filozofsko-misaonu i predstavlja djelo koje nadilazi puki lokalni značaj i „nacionalnu literaturu”, pa se ne može svoditi samo na jednu dimenziju, ma koliko bila osnovana tvrdnja o političkoj angažovanosti spjeva u cilju mobilizacije za borbu za oslobođenje, jer daleko prevazilazi crnogorske nacionalne okvire i bavi se problemima mnogo širim od uskih granica crnogorskog političkog i kulturnog prostora. Svojom raznovrsnošću, bogatstvom ideja i tema, razuđenošću predmeta i višestrukošću značenja Njegoševo djelo daleko nadmašuje granice politike, ali i granice književnosti, i bilo koje druge oblasti koja je u njemu našla svoje mjesto.

⁴ Na nekoliko takvih „podudaranja” je ukazao Jevto Milović, „Odras Njegoševе prepiske u ‘Gorskome vijencu’”, u: *Staze ka Njegošu*, NIO „Univerzitetaska riječ”, Titograd, 1983, str. 258–269, da bi zaključio: „Gotovo svuda u *Gorskom vijencu* iskrsavaju misli i sjećanja Njegoševa koje možemo sresti i u njegovim pismima” (*Isto*, str. 264).

⁵ U tom smislu je u pravu Lazo Kostić kada tvrdi da za Njegoša „ne važi da se djelo ne može odvojiti od života”. On je, kako kaže Kostić, suštinski drugačiji u stvarnosti (svakidašnji, mali, pun nedostataka) nego što je u svojim stihovima (ogroman, gorostas, nedostižan). (Up. prof. dr Lazo Kostić, *Pravni instituti u Njegoševim pesmama*, Dobrica knjiga, Srbinje — Novi Sad, 2000 (1958), str. 8–9). Isti stav nalazimo i kasnije: „Njegoš je kao čovek i kao vladalac bio često drugačiji nego što bi po njegovim pesmama izgledalo” (*Isto*, str. 64).

kao elementu identiteta, dok je na drugim mjestima zanemaruje.⁶ Jednako tako postoje razlike u odnosu na literarno manje izazovnu i vrijednu, ali po političkim stavovima i idejama značajnu dramu *Lažni car Šćepan Mali*.⁷

NACIONALNO UJEDINJENJE I OSLOBOĐENJE

Ideja koja predstavlja centralnu političku ideju *Gorskog vijenca*, ali i prožima cijelo Njegoševo pjesničko djelo i u izvjesnom smislu predstavlja njegov politički program — jeste ideja *nacionalnog ujedinjenja i oslobođenja*. Kao takva ona se izlaže kroz evociranje navodne pobune protiv turskih osvajača i oslobodilačke borbe započete u vrijeme vladike Danila početkom 18. vijeka, ali su njen pravi smisao i poruke koje nosi vezani za vrijeme u kome Njegoš piše, sredinu 19. vijeka. Između te dvije istorijske dimenzije izražavanja ove centralne političke ideje spjeva — koja je i glavni predmet spjeva⁸ — variraju različite mito-poetske slike prošlosti jedne patrijarhalne herojske zajednice i aktuelni etnografski opis običaja, duha i mentaliteta naroda, veličaju se he-

⁶ Tako u programatskoj patriotskoj pjesmi *Pozdrav rodu na Novo ljeto* (pisanoj 1846. godine) Njegoš potpuno zanemaruje vjerske razlike i ističe zajedničko porijeklo južno-slovenskih naroda koje se ispoljava u zajedničkom jeziku („Lipo, ljepo, lepo i lijepo, / bilo, bjelo, belo i bijelo — / listići su jednoga cvijeta, / u pupolj se jedan odnjihali”). Isto tako odbija poistovjećivanje vjerskog sa nacionalnim (tako čak u moto *Lažnog cara Šćepana Malog* stavlja latinicom i ćirilicom napisane stihove: „Ne pita se ko se kako krsti, / No čija mu krvca grije prsi, / čije l’ ga je zadojilo ml’jeko”). Ali u *Gorskom vijencu* ne pokazuje takvu indiferentnost prema vjerskom, („Luna i krst dva strašna simvola- / njihovo je na grobnice carstvo”) iako među „naše” junake kojima se drži pomen pominje inovjerce Skenderbega i Zrinjskog) već je tu, kako je s pravom primijetio Oben, „sentiment pripadnosti pravoslavnoj crkvi uveliko naglašen” (Michel Aubin, *Visions historiques et politiques dans l’ouvre poétique de P. P. Njegoš*, Université de Paris-Sorbonne, Faculté de philologie de Belgrade, 1972, p. 283, ovo djelo je prevedeno).

⁷ Njegoš je sa ovim drugim djelom potpuno napustio tradicionalne obrasce i epičnost *Gorskog vijenca*, kao i plemensku zajednicu i na njihovo mjesto stavio modernije poglede na društvo i politiku i dalje razradio ideju moderne političke zajednice u kojoj su umjesto ranijih tradicionalističkih obrazaca političkog ponašanja stavljeni moderniji odnosi moći i vlasti, napuštena politička zavisnost od naroda i tradicionalne svijesti i uspostavljen hijerarhijski princip vlasti i politički autoritet glavara. Tako i: Sonja Tomović Šundić, *Njegoševa filozofija čovjeka*, Narodna biblioteka „Radosav Ljumović”, Podgorica, 2016, str. 315.

⁸ Obično se kaže da je predmet *Gorskog vijenca* navodna istraga poturica s početka 18. vijeka, ali prije da je to uspostavljanje i održanje nacionalnog jedinstva kroz nacionalno-oslobodilačku borbu sredinom 19. vijeka, s jedne strane, i učvršćenje vlasti u to doba, s druge, za šta je „istraga” samo iskorišćena kao funkcionalni mobilizatorski mit.

roji i junaštvo, a sve u svrhu programatskog cilja djela da posluži kao poetski kvasac koji će da nadimlje mladičke grudi i „podžiže vatru”, podstičući borbu za nacionalno oslobođenje. Evokacija i slavljenje junačke prošlosti i žrtvovanja za slobodu, pozivanje na kult predaka — čije duše s neba pomno prate ponašanje potomstva — ima posebno mjesto u razbuđivanju mašte i „nadi-manju prsa” mladalačkih, tako da se „ohladnjela muška prsa” zagriju plamtećim ratničkim žarom i „viteštvom nabrecaju”.

Tamo gdje postoji nacionalna potčinjenost — kao u slučaju južnoslovenskih naroda — smatrao je Njegoš da je najvažnije da se ostvari nacionalno oslobođenje, koje će obezbijediti stvaranje sopstvene nacionalne političke zajednice. Ali da bi se ostvarilo nacionalno oslobođenje, potrebno je prije svega duhovno ujedinjenje snaga, kreiranje nacionalne svijesti, podsticanje svijesti o zajedničkoj sudbini i stvaranje uslova za konačno nacionalno oslobođenje. U tom smislu treba posmatrati i *Gorski vijenac*, pored ostalog, i kao motivacionog pokretača ujedinjenja i nacionalnog oslobođenja Crnogoraca, ali i svih južnoslovenskih naroda.⁹

U tom smislu *Gorski vijenac* predstavlja tipičan izdanak doba nacionalnog romantizma¹⁰, kada je u vrijeme buđenja nacionalne svijesti nacionalizam bio na vrhuncu i u prvom planu bila nacionalno-oslobodilačka borba, odnosno

⁹ Pri tome treba imati na umu da Njegoš nije mislio da će iz te nacionalno-oslobodilačke borbe da nastane nezavisna crnogorska država, kako je mi danas shvatamo: „Općinjen mitom o Carstvu (misli se na obnovljeno Dušanovo carstvo — prim. Ilija Vujačić) i obnovi njegovoj, idejom o velikom ustanku protiv Turaka, on i ne razmišlja o crnogorskoj državi kao o konačnoj tekovini nacionalno-oslobodilačke borbe. Kao što je to već navedeno, ni on ne smatra da se međunarodnim priznanjem i teritorijalnim uvećanjem Crne Gore rješava ‘crnogorsko pitanje’, niti da ga Crnogorci sami mogu riješiti. Za njega crnogorska država ima istorijsku ulogu jedino u tome da u izuzetno nepovoljnom okruženju obezbijedi opstanak Crnogoraca, sve dok Turci opštim srpskoslovenskim ustankom ne budu protjerani sa Balkana. Vladika se nadao pojavi nekog novog Karađorđa, koji će narodnim ustankom uzdrmati i srušiti Osmansko carstvo. A kada se to desi, slijedi vaskrs Dušanovog carstva u kojemu će Crna Gora imati mjesto koje joj pripada. I tek tada je, kako smatra mitropolit Petar II, problem Crne Gore riješen” (Živko Andrijašević, „Njegoševa vladavina i politička misao”, u: *Njegoševi dani 2*, zbornik radova sa naučnog skupa, Filozofsaki fakultet, Nikšić, 2010, str. 393–411, navedeno prema: Boban Batričević, „Recepcija Petra II Petrovića u ideologijama crnogorskih vlasti, *Arhivski zapisi*, 1/2015, fn. 3, str. 78).

¹⁰ Mišel Oben, koji je napisao jednu od najcjelovitijih monografija o Njegoševim istorijskim i političkim pogledima, s pravom je zaključio da „U *Gorskom vijencu* nema druge ideologije do ideologije nacionalizma” (Michel Aubin, *navedeno djelo*, p. 277), pri čemu se ne smije zaboraviti da se ne radi o isključivosti modernog etno-nacionalizma,

borba za nacionalno ujedinjenje. To ga čini poetski transponovanim *političkim* spjevom. U tom smislu on ne odudara od mnoštva sličnih djela pisanih u nacionalno-romantičarskom duhu u Evropi tog doba, ali se od brojnih takvih romantičarskih tvorevina južnoslovenskih naroda, koje su ostale samo puki „artefakt” u sadržaju istorije južnoslovenske književnosti, izdvaja po umjetničkoj vrijednosti.¹¹ Tako je *Gorski vijenac* odigrao važnu ulogu u stvaranju države i nacije, na isti onaj način na koji je to učinio sam Njegoš kao vladar, uspostavljajući i učvršćujući stalne organe centralne vlasti sa monopolom sile, obezbjeđujući štamparsku presu i štampajući knjige i udžbenike na narodnom jeziku, otvarajući škole i pokrećući *Grlicu*.¹²

Ova je ideja narodnooslobodilačke borbe neodvojiva od ideje nacionalnog jedinstva. Štaviše, u *Gorskom vijencu* se jasno pokazuje da je ideja nacionalnog oslobođenja neostvariva bez obezbjeđenja političkog jedinstva.¹³ Zato su podjele, koje su zahvatile Crnu Goru u vrijeme nastajanja djela, a koje su mučile Njegoša kao vladiku i vladara, predstavljale važan podsticaj za pisanje djela, jer je u prosvjetiteljskom maniru Njegoš smatrao da se podukom i vaspitnim djelovanjem, pa i posredstvom *Gorskog vijenca*, može izvršiti velika društvena promjena. Iako u *Gorskom vijencu* on piše o podjelama za vrijeme vladike Danila, on ovim djelom ukazuje i na sudbonosnu ulogu podjela, pobuna i iz-

nego o nacionalizmu kao emancipatorskom pokretu u duhu macinijevskog liberalnog nacionalizma kao ideologije oslobođenja.

¹¹ Up. Milorad Popović, *isto*.

¹² Stanko Cerović misli da je štamparsku mašinu donio iz sebičnog motiva da bi štampao svoje pjesničke tvorevine, a ne radi promišljenog kulturnog programa stvaranja kulturnih pretpostavki za stvaranje nacije (up. Stanko Cerović, *navedeno djelo*, str. 195–196), ali čak i da je tako, Njegoš je zaslužan za stvaranje nacije, a ovi njegovi poduhvati za razvijanje nacionalne svijesti, pa ako mu to i nije bio osnovni motiv. Radovan Zogović je prvi tvrdio da se crnogorska nacija počela stvarati u Njegoševo, a ne u vrijeme Nikole Petrovića (up. Radovan Zogović, „Njegoševa poema o borbi i slobodi”, u: *Usputno o nezaobilaznom*, CANU, Titograd, 1983, str. 11–32), mada „uvezana” u širi okvir srpstva i jugoslovenstva, pa i panslovenstva.

¹³ O *političkom* jedinstvu se govori onda kada se radi o integraciji moderne države, za razliku od *plemenskog* jedinstva koje karakteriše labavu „konfederalnu” vezu plemena u doba Petra I i ne može se govoriti o modernoj političkoj zajednici nego o pretpolitičkoj zajednici Crne Gore u to vrijeme. Da bi bila moderna politička zajednica, nedostaje joj jasna nacionalna svijest o nacionalnom, a ne plemenskom identitetu kao primarnom, kao i monopol sile koji je osnovna odlika države. Ovdje se naravno radi o počecima zasnivanja moderne države, za sada još uvijek u vidu ranomoderne države, koja će u vrijeme knjaza Danila biti pretvorena u modernu državu, čije će formiranje biti okončano pod Nikolom Petrovićem.

dajstva koje je dostiglo svoj vrhunac upravo kada Njegoš piše ovo djelo. Ove prevashodno *političke* podjele iz sredine 19. vijeka — podjele na podržavaoce i na protivnike centralne vlasti, kada se jedni obraćaju Cetinju, a drugi Skadru¹⁴, Njegoš je transponovao u vjersko-političku podjelu s početka 18. vijeka.¹⁵ Crna Gora se, naime, nalazila u teškom položaju 1846. godine: s jedne strane nerodna godina, glad i nemaština, a s druge međusobni sukobi plemena, plemenski otpori centralnoj vlasti i njena nasilna intervencija, i to sve uz tursku opsadu zapadnih i istočnih granica i podmićivanje plemena (skadarski paša Osman-paša Skopljak je koristio svaku priliku da podmiti i na svoju stranu okrene gladne i potrebite Crnogorce dijeleći u pograničnim oblastima žito, odijela i oružje i pridobijajući na svoju stranu cijela plemena). To je snažno uticalo na Njegošev stav u pogledu izdajstva i odmetništva i učvršćivalo ga u njegovoj odlučnosti da raskrsti sa izdajstvom, istovremeno suzbijajući surovo svako podrivanje svoje vlasti i autoriteta vladaoca.¹⁶ Svoju odlučnost da raskrsti sa izdajom i otpadništvom sredinom 19. vijeka on je pjesnički prenio u doba vladike Danila i transponovao u izmišljeni vjerski sukob i predimenzioniranu izdaju¹⁷, u svojevrsnom zasnivanju *prava na otpor i pobunu* protiv turskih osvajača.¹⁸ Zato, iako je cijela drama prenesena u vijek i po stariju prošlost

¹⁴ Ova podjela je relevantna kao *politička* podjela, jer izražava odnos prema vlastima, za razliku od ranijih podjela koje su bile *pretpolitičke* podjele, nisu se izražavale u odnosu prema vlasti, nego kao međusobni odnosi plemena i njihov odnos prema vladčinom moralnom autoritetu.

¹⁵ U vrijeme kada Njegoš nosi *Gorski vijenac* u Beč na štampanje u Crnoj Gori izbijaju pobune u Piperima i Crmnicima, koje njegov brat Pero u krvi guši, najmakjavelijevskim sredstvima. Činjenicu izdajstva, doduše više kao izdaju Crne Gore, a ne svoje vlasti i autoriteta, Njegoš je podrobno opisao u više pisama svom najrevnosnijem ruskom kontroloru Gagiću, kome piše o deset barjaka koje je podijelio skadarski vezir crnogorskim plemenima u jesen 1846. godine.

¹⁶ O razmjerama izdaje i pobuna nas opširno izvještava sam Njegoš u svojoj prepisci, posebno pismima Jeremiji M. Gagiću, ruskom predstavniku u Kotoru. (Up. pisma Jeremiji M. Gagiću od 26. marta i 16. jula 1846. godine i 6. aprila, 1847. godine, kao i Vincencu Balarinu od 28. jula 1847. godine u: Petar II Petrović Njegoš, *Djela*, CID, Podgorica, 1995, str. 848–849; 852–854).

¹⁷ A radilo se o lokalnom i to ne vjerskom sukobu manastirskih kovača Medo(je)vića sa mitropolitom Danilom iz 1704. godine, koji se okončao njihovim izgonom i proklinjanjem, a u narodnom predanju doveden u vezu sa prevođenjem u islam Staniše Crnojevića i njegove pratnje 1485. godine. (Up. Dr Vojislav Nikčević, *Istraga poturica u Njegoševom Gorskom vijencu*, Obod, Cetinje, 1990, str. 35–36).

¹⁸ Srđa Pavlović dobro primjećuje da su vjerski sukobi na Balkanu dobili svoje utemeljenje tek kada su dobili nacionalni karakter u doba rađanja nacija u 19. vijeku. I do

herojskog patrijarhalnog društva, on nam daje elemente za slikanje društva njegovog vremena i uopšte je sve u *Gorskom vijencu* u znaku Njegoševe *osude izdaje*, koju on u spjevu pripisuje crnogorskim muslimanima koji su prešli na stranu Turaka. U tom smislu i fikcionalni „događaj” tzv. istrage nije toliko stvar vjere, koliko je stvar lojalnosti turskim osvajačima, a prevjernici se vide kao izdajnici političke zajednice.

No, da se vratimo problemu političkih podjela. Kao što je već pomenuto¹⁹, *ad hoc* okupljanja plemena povodom neke zajedničke bitke ne predstavljaju ni političko ni nacionalno ujedinjavanje. Ideja *nacionalnog* okupljanja i ujedinjenja nije moguća samo na način okupljanja plemena oko zajedničke borbe, nego podrazumijeva ostvarenje društvene i političke integracije koja stvara unutrašnje jedinstvo plemena pod zajedničkom vlašću, što je ostvarivo uspostavljanjem čvršće vladarske strukture i organizacije vlasti sa monopolom sile, tj. države.²⁰ Njegoš je bio svjestan da bez države nema ni slobode. Ova se ideja već pojavila kod njegovih prethodnika, samo joj je Njegoš, prema instrukcijama iz Rusije²¹, dao *političko* značenje formiranjem insitucija ranomoderne države: Senata, Gvardije, Perjanika, opšte poreske obaveze, državne blagajne i „budžeta”, razgraničenja sa Otomanskim carstvom i Austrijom, što je sve ura-

tada je bilo sporadičnih sukoba, ali oni nisu imali sistematski karakter sukobljavanja na vjerskoj, više nego na plemenskoj osnovi, da bi takav isključivo vjerski karakter dobili sa vezivanjem za naciju (Up. Srđa Pavlović, „Poetry and History in Montenegro. Njegoš and the Construction of Collective Memory”, in: *Spaces of Identity, Vol. 1. iss. 4 (2001)*, p. 2–3, dostupno na sajtu: http://spacesofidentity/Vol_4/ (pristupljeno 15. maja 2017)

¹⁹ Up. napomene br. 12 i 13 u ovom tekstu.

²⁰ Ovo je predstavljalo tipičan primjer uspostavljanja moderne apsolutističke države. Na isti način su nastale i prve moderne države u Španiji, Francuskoj i Engleskoj u 16. i 17. vijeku, koncentracijom ranije disperzirane vlasti u rukama apsolutnog vladara i oduzimanjem ingerencija oblasnim vladaocima, ostvarivanjem pravnog, političkog, vojnog, vjerskog i ekonomskog jedinstva. Sve je to prepoznatljivo u Njegoševom disciplinovanju plemena i uspostavljanju monopola centralne vlasti. To je i objašnjenje Njegoševog apsolutizma — koji se nerijetko pogrešno pripisuje isključivo njegovoj ličnosti — jer su se tako ponašali svi osnivači modernih država i sve su one mogle da se stvore samo u obliku apsolutne monarhije.

²¹ Prilikom vraćanja sa drugog putovanja u Rusiju, avgusta 1837. godine, u pratnji „stidnog” pukovnika Jakova Ozereckog, koji je po nalogu Nikolaja I trebalo da prouči stanje i dâ Njegošu „korisne savjete” (Lazar Tomanović, *Njegoš kao vladalac*, Svetigora, Beograd — Cetinje, 2013, str. 78), on zavodi novi poredak u dogovoru sa Ozereckim, koji mu daje savjete po nalogu ruskog Ministarstva spoljnih poslova, insistira na razgraničenju sa Austrijom i traži sređivanje prilika sa Turskom (up. Jevto M. Milović, *Petar II Petrović Njegoš u svom vremenu*, CANU, Titograd, 1985, str. 242–243).

đeno prije pisanja *Gorskog vijenca*. Činjenica je da je ideja trajnog nacionalnog okupljanja oko oslobodilačke borbe i tako integrisanja plemena u *političku zajednicu* povezana sa uspostavljanjem reda i pravnog i političkog poretka i sa njim čvršće državne organizacije.

MITO-POETSKO KAO POKRETAČ AKCIJE

U svrhu utemeljenja svoje centralne političke ideje i strategije — političkog ujedinjenja i nacionalnog oslobođenja — Njegoš se prevashodno služio mitom. U višeslojnosti i višeznačnosti *Gorskog vijenca* jedan od najvažnijih segmenata sa svojom osobenom političkom funkcijom jeste upravo *mito-poetsko mišljenje*. Njegoš se služi mito-poetskim slikama i narativima kao važnim segmentima narodne epske tradicije i kao moćnim motivacionim faktorima za učvršćivanje u teškoj borbi za slobodu i otpor stranom zavojevaču. On se tako koristi s više nacionalnih mitova: kosovski mit²², mit o izdaji²³, genealoški mit²⁴, mit o vjekovnoj slobodi Crne Gore i o „crnogorskom nacionalnom

²² Za razliku od Đilasove tvrdnje da je kosovski mit bio u Katunskoj nahiji razvijen i prije Njegoša (Milovan Đilas, *Njegoš — pjesnik, vladar, vladika*, Zodne, Beograd — Ljubljana, 1988, str. 20), historičar Stanojević je utvrdio da „ova tradicija o Kosovu sve do Njegoša nije imala dublji korijen u narodu” i počela se „tek preko Gorskog vijenca i kasnije kralja Nikole i glavarskog sloja polako širiti u narodu” (Gligorije Stanojević, *Crna Gora u doba vladike Danila*, Cetinje, 1955, str. 183–184, navedeno prema Radovan Radonjić, *navedeno djelo*, str. 88, fusn. 378). Za moju analizu nije bitno da li je mit nastao prije Njegoša ili ga je on razvio, važno je da ga je u svakom slučaju on širio i to svjesno, kao važan faktor ujedinjenja i mobilizacije.

²³ Kolo u *Gorskom vijencu* govori o velikašima kao „roda izdajicama”, proklinje velikaše i žali što nisu otrovani na kosovskoj večeri (stihovi 215–220). O interpretaciji mita u *Gorskom vijencu* up. Ivan Čolović, *Smrt na Kosovu polju. Istorija kosovskog mita*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2016, str. 167.

²⁴ Ovim mitom Njegoš objašnjava etnogenezu Crnogoraca kao potomaka nepokornih srednjovjekovnih Srba koji nisu htjeli trpjeti ropstvo i povukli su se u crnogorske gudure (njega izlaže kolo kao iskaz narodnog pamćenja i tradicije, stih 262–268), a u punom obliku on će se pojaviti kasnije u „Svobodijadi” (stihovi 143–155). Ovaj mit je vjerovatno nastao u 19. vijeku: „U stvari nije ni bilo potrebe za njima prije toga, pošto su balkanski narodi kasnili u procesima izgradnje države i stvaranju nacionalnih identiteta” (Natasha Margulis, *Njegoš's Montenegro, the Great Powers, and Modernization in the Balkans: 1830–1851* (A dissertation submitted to the Division of Graduate Studies and Research at the University of Cincinnati, 2004, Copyright 2005 by Margulis, Natasha), p. 3; dostupno na: http://www.academia.edu/21510268/Njegos_C5%A1_s_Montenegro_the_Great_Powers_and_Modernization_in_the_Balkans_1830-1851 (pristupljeno, april 2017) (Postoji i naš prevod u izdanju Matice crnogorske, Nataša R. Margulis,

elitizmu²⁵ i, konačno, mit o tzv. istrazi poturica. Ovom posljednjem mitu je Njegoš dao posebno mjesto kao mitu o *početku*, o zasnivanju političke zajednice. Mitovi uopšte služe tome da se latentni iracionalni segment kolektivne svijesti aktivira u cilju njegovog smještanja u središte društvenog događanja. Na isti taj način Njegoš funkcionalizuje ove mitove koristeći ih u mobilizatorskom cilju, posebno mit o istrazi poturica. Ovaj mit predstavlja tipičan *osnivački mit* kao prototip političkih mitova. Radi se o mitu koji, s obzirom na to da govori o porijeklu i postanku političke zajednice i države²⁶, služi utemeljenju i legitimizaciji političke zajednice i homogenizaciji naroda, čime mitska svijest postaje „živa i moćna politička snaga”,²⁷ koja izbija na površinu u vremenu kriza i neposredne opasnosti po zajednicu, što se i dogodilo u 18. i 19. vijeku u Crnoj Gori. Njegošev osnivački mit je *oslobodilački mit*, vezan za početak *pobune* protiv spoljnog neprijatelja i njegovih unutrašnjih saradnika.²⁸

Pri tom „istraga poturica” nije istina u istorijskom smislu, jer istrage ni faktički, ni u logičko-racionalnom smislu, nije bilo²⁹, već je funkcionalna kolektiv-

Njegoševa Crna Gora, Matica crnogorska, 2014, ali mi on u vrijeme pisanja teksta nije bio dostupan).

²⁵ Tvorac ovog mita je, po ocjeni Živka Andrijaševića, bio vladika Vasilije, kao „tvorac prvog crnogorskog državnog programa”, sa idejom o stvaranju nezavisne Crne Gore u istorijskim granicama (up. Dr Živko Andrijašević, *Istorija Crne Gore*, Vukotić Media, Atlas fondacija, str. 118–120)

²⁶ O osnivačkom mitu i političkim mitovima uopšte up. Milan Matić, *Mit i politika*, treće izdanje, IPS, Beograd, 2005.

²⁷ *Isto*, str. 101

²⁸ Osnivački mit je svuda „praćen po pravilu velikim naglašavanjem uloge nacionalnih političkih figura” (Milan Podunavac, *Politička kultura i politički odnosi*, Radnička štampa, Beograd, 1982, str. 127). Pored mitskih figura, u njemu se nalaze i istorijske ličnosti. Kod Njegoša je to vladika Danilo. Obično se kaže da je Njegoš „početak” Crne Gore vezao za vladiku Danila kao rodonačelnika dinastije Petrovića, ali prije da je Njegoš potegao za jednim duhovnim autoritetom i sa njim povezanim mitom, ne iz prevashodnog razloga utemeljavanja dinastije, nego iz aktuelne potrebe učvršćenja političke zajednice i njenog poretka, jer je uvodeći nove političke institucije i odnose na koje narod nije bio navikao i koje su radikalno mijenjale ranije stanje i navike — a što je dovelo do nekoliko nemalih pobuna — zabrinuo da li će te institucije da se ukorijene i sama politička zajednica održi.

²⁹ Najiscrpnije je o nezasnovanosti „istrage” na istorijskim činjenicama pisao Vojislav Nikčević (up. Dr Vojislav Nikčević, *Istraga poturica u Njegoševom Gorskom vijencu*, navedeno izdanje, i Vojislav P. Nikčević, „Geneza, funkcije i značenja teme ‘istraga poturica’ u Gorskom vijencu”, u: *Lingua Montenegrina*, god. X/1, br. 19, Cetinje, 2017, str. 383–408). O nepostojanju istorijskih dokaza i o književnom i političkom porijeklu mita up. i: Michel Aubin, navedeno djelo, pp. 232–238. Oslanjajući se uglavnom na Obena, ali

na istina, „mitološka istina” koja odgovara na kolektivne potrebe, želje, nada-
nja i strahovanja i u tom smislu predstavlja osobenu „psihološku ili emotivnu
istinu”³⁰. Sama rasprava o tome da li je „istrage” bilo ili ne je istorijski važna sa-
mo radi utvrđivanja da li je u Danilovo vrijeme bilo vjerske tolerancije ili je vla-
dala vjerska netrpeljivost, a što se tiče interpretacije mjesta ovog mita u *Gorskom*
vijencu, ova historiografska rasprava nema nikakvog značaja. Za ovu interpreta-
ciju je od odlučujućeg značenja *funkcionalizacija mita* od strane Njegoša u svrhu
nacionalne mobilizacije.³¹ Kod mitova je nevažno da li se zasnivaju na istorijskom
događaju ili ne, važna je njihova funkcija, a u ovom slučaju funkcija ovog mi-
ta u *Gorskom vijencu* je da ukaže na neophodnost jedinstva političke zajednice.

Njegoš, dakle, obilato koristi religijsko i mitsko, više nego istorijsko i po-
litičko iskustvo. U *Gorskom vijencu*, štaviše, mito-poetsko nadilazi sva druga
iskustva i mitsko i vjersko su od odlučujućeg značaja za uspostavljanje jedin-
stva političke zajednice. Politički mit osnažuje vlast, stvara koheziju i lojal-
nost i integriše zajednicu. On ujedinjuje i stabilizuje političku zajednicu i Nje-
goš ga obilato koristi u tu svrhu. Ovo ujedinjavanje oko kolektivnih simbola
(„krst časni”), ideala i iluzija ima magičnu moć u političkom smislu i olakša-
va mobilizaciju stanovništva oko nekih političkih ciljeva. Prije nego išta dru-
go, politički mit se pojavljuje kao odlučujuća poluga koja pokreće na akciju.³²
U tom smislu, Njegoš je mitski dramatisovao prošlost radi rješavanja aktuel-
nih problema.³³

i na druge izvore, istu interpretaciju je dao i Muhsin Rizvić, „Njegoš u Gorskom vijen-
cu i Gorski vijenac u Njegošu”, u: Mushin Rizvić, *Književne studije*, Preporod, Sarajevo,
2005, str. 267–274. Isto negira i Simo Popović (up. Simo Popović, *Memoari*, CID, Pod-
gorica, 2015, str. 551–553). Za Živka Andrijaševića je to takođe „mitska konstrukcija, ko-
ja je nastala u crnogorskoj historiografiji XIX vijeka” i „bez ikakvog utemeljenja u izvori-
ma” (Živko Andrijašević, „Sedam Petrovića”, navedeno izdanje, str. 217).

³⁰ Milan Matić, *navedeno djelo*, str. 105.

³¹ Opširno i dokumentovano, na osnovu onovremenih tekstova, studije ličnosti u
Gorskom vijencu, drugih Njegoševih pjesama i vremena njihovog objavljivanja, Oben je
dokazao da se istraga kao pojam kod Njegoša pojavljuje tek 1845. godine i uvjerljivo po-
kazao da istraga nije ni za Njegoša bila istorijska činjenica (up. Michel Aubin, *navedeno*
djelo, pp. 232–242). Za razliku od Njegoša, Petar I je vjerovao da se istraga stvarno do-
godila i on je, kako kaže Nikčević, „narodnu tradiciju o crnogorskim ‘poturicama’ zaista
iskoristio za potrebe svoje politike” (Dr Vojslav Nikčević, *Istraga poturica u Njegoševom*
Gorskom vijencu, navedeno izdanje, str. 27 — podvukao I. V.) koristeći je kao „mobili-
zatorski faktor za izgradnju državnog reda i poretka” (*Isto*, str. 28).

³² Up. Milan Podunavac, *navedeno djelo*, str. 124.

³³ Politički mit ima vrijednost samo ako ima značaj za razrješavanje tekućih druš-
tvenih problema: „U političkim mitovima daju se odgovarajuće evokacije prošlosti — i

Jedna od osobina političkih mitova je i „mitska projekcija” kojom se projekcijom na neprijatelja postiže politički efekat mobilizacije za akciju. Tako je Njegoš stvorio negativni mitski obrazac izdajnika, koji je poetski vezao za one koji slabe i razgrađuju crnogorsku političku zajednicu i njeno jedinstvo, time što se prodaju Turcima. Ovaj mitski antisimbol izdajstva izaziva koheziju i jedinstvo patriotskog osjećanja i okupljanja, tim prije što su izdajnici oni koji se angažuju na strani turskih osvajača, bilo da se radi o onima iz Danilovog doba (prevjernici) ili aktuelnih izdajnika, pobunjenika protiv Njegoševe vlasti.

Njegoš snažno osuđuje instrumentalizaciju religije, koju Turci koriste kao podsticaj za osvajačke pohode na Crnu Goru i manipulišu vjerskim osjećanjima ljudi da bi ostvarili svoje osvajačke ciljeve. Poznato je da je Osmanlijsko carstvo bilo multietničko i da su Turci pokazivali znatan stepen vjerske tolerancije na teritorijama koje su osvojili i na njima uspostavili svoju vlast preko tzv. millet-sistema, koji je obezbjeđivao relativnu kulturnu autonomiju porobljenim inovjercima, tako što su njihove duhovne vlasti (crkva) mogle da organizuju unutrašnji porodični život u miletu prema sopstvenim vjerskim i društvenim kodeksima, pa čak i da osnivaju svoje škole i vrše neke upravne poslove, npr. suđenja, uz, naravno, obavezu da plaćaju porez i uz zabranu da vrše vjersku konverziju. To izgleda da nije važno za teritorije koje su bile „sporne”, odnosno nad kojima Turci nisu imali punu jurisdikciju. Takav slučaj bio je Crna Gora. Tu nije važila vjerska tolerancija. Štaviše, tu su se Turci upravo koristili vjerskim sredstvima u nastojanjima da zavedu svoju vlast. Njegoš je osuđivao ovakvu instrumentalizaciju islama u političke svrhe i u tu svrhu je imao veoma oštru retoriku, koja je često prikazivana kao njegova osuda islama kao takvog. Stoga je važno imati u vidu ovo razlikovanje, koje je i sam pravio između stavova o islamu kao religiji i stavova o njegovoj instrumentalizaciji u svrhu osvajačkih ciljeva i osvetničkih pohoda.³⁴ Ali je činjenica da je i Njegoš koji je osuđivao ovu tursku instrumentalizaciju religije, takođe i sam instrumentalizovao religijska, shvatajući to kao legitiman oblik borbe („krst od ognja živa napraviše. / Oh, divan li bješe pogledati! / U svijet ga još nije takvoga / ni ko čuo niti ko vidio”).

projekcije budućnosti sa namerom da se pruži argumentacija i obrazlože *sadašnje okolnosti*, da bi se pokrenula osećanja i motivacije *kolektivnih akcija*.” (Milan Matić, *navedeno djelo*, str. 104–105 — podvukao I. V.).

³⁴ Up. Danilo Radojević, „Osvrt na Njegoševo djelo u kontekstu vladavine Osmanlija”, u: *Lingua Montenegrina*, god. V/2, br. 10, 2012, str. 123–128. Up. i Muhsin Rizvić, *navedeni tekst*, str. 306.

POREDAK, ZAKON I RED

I druge političke ideje koje nalazimo u *Gorskom vijencu* povezane su sa ovom centralnom idejom društvenog jedinstva i oslobodilačke borbe, ali i nadilaze usku vezanost za ovu lokalnu nacionalnu borbu i predstavljaju ideje univerzalnog značenja i karaktera. To je prije svega ideja *političkog poretka* i naglašavanje važnosti uspostavljanja „reda” u političkoj zajednici. Naravno, Njegoš nije bio politički teoretičar, ali je kao vladika i vladar shvatio da je nezavisnost političke zajednice neizostavno povezana sa zasnivanjem političkog poretka, što pokazuje da je Njegoš imao određenu sliku onoga što nazivamo *političkim poretkom* kao uređenim vladavinskim odnosima, a što je prateća ideja koju rađaju procesi učvršćivanja političke vlasti i države. Naime, politička teorija je od 16. vijeka za osnovni problem postavila pitanje što čini politički poredak i kako stvoriti i održati jedan stabilan politički poredak u čijem je središtu moderna država.³⁵ To je bio osnovni cilj ne samo političke teorije nego i političkog djelovanja u doba rađajuće moderne (apsolutističke) države. U tom smislu i Njegoševo djelovanje u 19. vijeku možemo razumjeti kao djelovanje analogno onom koje se odvijalo u Zapadnoj Evropi u vrijeme Makijavelija i Bodena, gdje su političke institucije koje stvara Njegoš tipične institucije moderne države u začetku (ili, bolje rečeno, ranomoderne države) i u tom smislu se Njegoš ne razlikuje od drugih utemeljivača moderne države, poput Filipa II Španskog, Henrija VIII Tjudora, Luja XIV i Petra Velikog. Još od Makijavelija se pitanje svodilo na problem poretka i ne-poretka, što vidimo da je i osnovni problem i Njegoša kao vladara, ali i kao mislioca. I u njegovoj korespondenciji i u pjesničkom djelu nalazimo žalbe na „besporedak” (pri čemu on misli na anarhično stanje plemenske razjedinjenosti i sukobljavanja) i na anarhičnu slobodu. Doduše, u *Gorskom vijencu* govori samo o besporecima u prirodi, koji svi ipak „po poretku nekome sljeduju,” podrazumijevajući neki prirodni poredak stvari, a u korespondenciji je taj izraz koristio da bi ukazao na nepostojanje poretka u društvu i potrebu uspostavljanja reda. Davno je primijećeno da je u *Gorskom vijencu* prvi put upotrebljen izraz „uredba” (u Selimovom pismu: „da uredbu vidim kako stoji”) u značenju uređenja ili po-

³⁵ O tome up. Milan Podunavac, „Politički poredak: tradicija Thomasa Hobbesa u europskom eksperimentu”, u: *Politička misao*, Vol. XLIII (2006), br. 1, str 39; i dalje: „U srcu moderne političke teorije je duboko i neutaživo pitanje poretka ili načina izbjegavanja zastrašujućih učinaka straha od ne-reda u ljudskim i političkim zajednicama” (str. 40); i dalje: „Tijekom većeg dijela svoje povijesti, čovječanstvo je pokušavalo pronaći rješenje kako iznjedruti poredak iz anarhije, nesigurnosti i neslobode” (str. 41).

retka, ali i u značenju naredbe ili odluke vlasti.³⁶ Za ovo posljednje je Petar I koristio izraz „poslanica”. Zamjena riječi „poslanica” izrazom „uredba” kod Njegoša u stvari jezički prati promjenu suštine odnosa između plemena i centralne vlasti, od ranijeg odnosa saradnje vladike i plemena oslonjenu na moralni autoritet vladike — koji u poslanicama moli, zaklinje, preklinje, osuđuje ili proklinje — do novog odnosa vladanja i potčinjavanja oslonjenog na monopol sile, dakle, zamjenom moralnog političkim autoritetom vladike, kao nosiocem te legitimne sile.

Dr Lazo Kostić je uočio da Njegoš i riječ „zakon” koristi kao sistem pravila koja donosi vlast. Slikama i metaforama u *Gorskom vijencu* Njegoš nas obavještava da je u vrijeme Danila Crna Gora doista bila besudna zemlja, što znači da je „zakon” sporovodio svako po svom nahodjenju, odnosno da nije bilo zajedničkog izvršioca zakona (to jest izvršne vlasti) nego se „zakon” uzimao u sopstvene ruke (krvna osveta; kamenovanje). To je i pravo značenje izraza „besudna zemlja”³⁷, kada strane u sporu same uzimaju pravdu u svoje ruke i svako za sebe „namiruje” račune.

U Njegoševom naglašavanju reda i poretka, obrušavanju na „besporedak” i kritici anarhije³⁸ i tiranije ogleđa se njegova naklonjenost principu *vladavine zakona*, koja se očituje posebno u njegovoj kritici neregulisane moći, samovolje i tiranije. To potvrđuje i njegovo isticanje da je on „ljubitelj blagorazumne slobode”³⁹, čime hoće da kaže da za njega sloboda nije neka raspuštenost, neograničena sloboda, nego promišljena i razboritošću kontrolisana sloboda, da je to, drugim riječima, uvijek sloboda pod zakonom.

³⁶ Up. prof. dr Lazo Kostić, *navedeno djelo*, str. 40. Druga značenja su uređivanje stvari, regulisanje odnosna, red, stanje, okolnosti, običaj i navika.

³⁷ Crna Gora je besudna zemlja sve do onog trenutka dok se ne ukine stanje u kome ne postoji jedan zajednički izvršilac kazni. Klasično je već uviđanje Džona Loka da se građansko stanje u kome postoji država razlikuje od nedržavnog prirodnog stanja po tome što u njemu nastaju političke institucije opštepoznatog zakona, zajedničkog prosuditelja (sud) i zajedničkog izvršioca (vlada). Počeci izlaska iz besudnosti nastupaju sa sudom koji stvara Šćepan Mali i nastavljaju se djelovanjem Petra I i Njegoša, koji učvršćuje osnovne poluge državne vlasti.

³⁸ Kao djelo koje treba da djeluje u pravcu uspostavljanja sloge i jedinstva, *Gorski vijencu* u cjelini izražava Njegoševo gnušanje od bezvlašća. To posebno izražava i njegova prepiska: „Nego je i to istina, stotine putah djelom osvjedočena, da sam ja najviši neprijatelj anarhije, koja je gora nego kuga. Meni je anarhija više glavobolje dala no ikom u Evropi” („F. S. Stadionu”, od 27. februara 1849. godine, u: Petar II Petrović Njegoš, *Djela*, navedeno izdanje, str. 866).

³⁹ „Istina je da sam ja ljubitelj blagorazumne slobode koja diči i oblagorođava čovjeka” (*Isto*).

SLOBODA, PRAVDA I RAZUM

Sloboda je tako rukovodeći ideal ove dvostruke borbe, borbe za političko jedinstvo i za nacionalno oslobođenje. Ona je stožerna vrijednost koja ne treba spoljnjih opravdanja. Pri tome je Njegoš posmatra kao individualnu (tako kritikuje ropski položaj galijota na mletačkim galijama i kritikuje tjelesne kazne i neljudske uslove u Draškovom opisu mletačkih zatvora, kao napad na ljudsko dostojanstvo) i kao kolektivnu slobodu (nezavisnost i samoupravu). U *Gorskom vijencu* se pokazuje, kroz prikaz prošlosti, da je sloboda prenošena s koljena na koljeno i praktikovana u životu kao sveta dužnost svih i svakog zahvaljujući junaštvu, koje se veliča kao individualni čin obezbjeđenja slobode u Danilovo vrijeme. Njegoš, međutim, nastoji da se odvoji od epske patrijarhalne herojske zajednice u kojoj je slobodi vodio individualni čin junaštva i naglašava slobodu kao kolektivni čin odbrane i prirodno pravo naroda, svjestan da se ne može više samo ličnim podvizima i plemenskom izvrsnošću braniti sloboda, nego da je za to potrebno kolektivno slobodarsko pregnuće koje sada vrši država.⁴⁰ Bez slobode nema ni morala ni drugih vrlina, jer se neslobodan čovjek kao rob pokorava tuđim željama, volji i htjenjima i nije, kantovski rečeno, moralno autonoman, pa tako ni odgovoran za svoje postupke. Zato vladika Danilo, između ostalog, i opravdava prevjernike, jer su robovi tuđe volje i ne mogu autonomno da misle ni djeluju („Da, nijesu ni krivi toliko; / premami ih nevjera na vjeru, / ulovi ih u mrežu đavolju. / Što je čovjek? Kâ slabo živinče! / Med za usta i hladana prionja, / a kamoli mlada i vatrena! / Slatka mama... / Strah životu kalja obraz često; / slabostma smo zemlji privezani”). Ovu zavistnost od Turaka posebno naglašava serdar Janko („kakve su ti oni poglavice, / nazivlju se carevi sinovi!”), a prije njega Vuk Mićunović koji Hamzi kapetanu spočitava daje „zarovio sebe u tuđina”, ali Njegoš pokazuje i da se ne radi samo o podmićivanju i „mamljenju”, nego i prinudi koja je iskazana u prijetnji Selim-paše („Ko izide ispod divne sjenke / prorokova strašnoga barjaka / sunce će ga spržit kao munja.”).

Kao pjesnik slobode i poštovalac vladavine zakona, Njegoš u svom djelu visoko uzdiže *ograničenje vlasti*, mada se kao vladar ponašao apsolutistički, kao i svi vladari rađajuće moderne države. Ali i ovo ograničenje vlasti on još uvijek vidi i u tradicionalnim pojmovima morala i vrline, koliko i u modernim pojmovima prava i zakona. Tako i vladavinu silom („kome zakon leži u topuzu”) posmatra sa moralnog stanovišta („tragovi mu smrde nečovjestvom”), a vlast izdignutu iznad zakona upoređuje sa „divljim veprom”. Nosilac takve

⁴⁰ Up. Sonja Tomović Šundić, *navedeno djelo*, str. 327

vlasti je nerazuman (ima „divlju pamet”) i nemoralan (ćud mu je „otrovana”). U tom smislu Njegoš se nalazi na razmeđi između tradicionalne modernosti i moderne pravnosti. To se može vidjeti preko njegovog shvatanja o ljudskoj prirodi koje podrazumijeva skeptičku političku antropologiju, odnosno shvaćanje ljudske prirode blisko onim teoretičarima koji su imali pesimistički stav o ljudskoj prirodi, kao što su Sv. Avgustin, Makijaveli, Hobs. Tako on smatra da je ovaj „svijet tiran tiraninu” i „sostav paklene nesloge”, ali za razliku od njih on nije izvukao autoritarne političke konsekvence, po principu da je zlu ljudsku prirodu i hobsovski „rat sviju protiv svih” potrebno držati pod kontrolom autoritarne države, inače će se društvo raspasti (mada se tako ponašao u vladarskoj ulozi), nego je imao optimističko očekivanje, koje proizilazi iz njegove zadojenosti prosvjeteljskim optimizmom i vjerom u progres, po kome nauka i prosvijećenost (a ne gola politička sila) mogu da „civilizuju” čovjeka i kultivišu njegovu „zvjersku prirodu”, pretvarajući ga u dobronamjernog, čestitog i humanog čovjeka⁴¹, a od društva kao ljudskog zvjerinjaka racionalnu ljudsku zajednicu.⁴² U toj vjeri u napredak putem prosvjete i nauke i u mogućnost moralnog usavršavanja on je bio bliži Rusou, jer kao i Ruso vidi prelaz iz „prirodnog stanja” u „građansko društvo” (odnosno crnogorske patrijarhalne herojske zajednice u moderno civilizovano društvo) kao postepeno osvajanje *moralnosti i razuma*.⁴³ Iako nema nikakvih podataka da je čitao Rusoa, on je ipak razmišljao i djelovao komunitaristički, smatrajući da se društvena integracija odvija prije svega na nivou „zajednice,” sa unutrašnjim supstantivnim povezivanjem preko moralno-običajnog kodeksa, a tek potom na apstraktan način formalno-pravnim putem ili na nivou „države”. Zato je u ovom smislu Njegoš još uvijek komunitarista i stoji na razmeđi između tradicionalnog shvatanja društva kao beskonfliktne „zajednice” i modernog shvaćanja društva kao „konfliktnog aglomerata pojedinaca”.

Otud visoko kotiranje časti, obraza, čojstva i junaštva, jer zajednica počiva na njima koliko i na ospkrbi sredstvima za život: „Što je čovjek a mora bit čovjek! / Tvarca jedna te je zemlja vara/... Ime česno zasluži li na njoj, / on je ima rašta polaziti”. Otud je i zajednica iznad pojedinca i on mora da se poko-

⁴¹ Ovo je dobro primijetio Kovačević: Prosvjeta dovodi čovjeka u red a bez nje bi bio gori od životinje i zahvaljujući njoj dobija zakon i red i tako stiže do najveće sreće zadovoljstva (up. Branko Kovačević, *Njegoš — društveno-politička viđenja i pogledi*, NIO „Univerzitetska riječ”, Nikšić, 1987, str. 54–55).

⁴² *Isto*, str. 53

⁴³ U *Luči mikrokozma* je to pregnantno izrazio: „želja mu je strastih užasnijeh, / pobuditelj, rukovođa sl’jepi; / zloća, zavist, adsko nasljedije, / ovo čojka niže skota stavlja, — / um ga, opet, s besmrtnima ravni!”

rava njenim moralnim vrijednostima i normama. *Izdajstvo* je zato jedan od najvećih poroka, jer je najopasniji po opstanak zajednice. Ali, s druge strane, Njegoš traži i izlaz iz te patrijarhalne herojske zajednice „besporetka” sa pogledom na moderno evropsko društvo, pa iako kudi njegove negativne strane, uviđa njegov uređen život i red i zato hoće da modernizuje tako i Crnu Goru, to „gnjijezdo junačke svobode”, uspostavljajući „poredak”.

Kao nosilac ideje oslobođenja naroda i svake osobe, Njegoš je oštar *kritičar tiranije i nepravde* za koje je lijek zakon i red („dovesti ga k poznaniju prava, / to je ljudska dužnost najsvetija.”). U tu svrhu on priziva pravdu, koja za njega ima prvenstveno kosmičko, a potom i društveno i ljudsko značenje. Ona predstavlja prije svega ravnotežu u kosmosu, kao kod Hesioda i starogrčkog pojma *δική*, odnosno red i poredak. Pravda vlada cijelim svijetom i ispoljava se u uređenom poretku kosmosa, ali i društva i čovjeka. Ali Njegoš se ne zaustavlja na tome, već zahtijeva da se nepravda i zlo u vidu tiranije ukloni i to ne samo pobjedom nad Turcima već on oslobodilačkoj borbi daje univerzalnu oznaku borbe protiv svakog zla: „Al tirjanstvu stati nogom za vrat, / dovesti ga k poznaniju prava, / to je ljudska dužnost najsvetija.”).

Pri čemu osvajačka politika Osmanlija predstavlja za njega prototip nepravde, dok je oslobodilačka borba Crnogoraca njoj suprotstavljena kao djelo pravde, koje kod Njegoša ima i metafizičko i političko značenje odbrane života („Obrana je s životom skopčana”) i kao što priroda svako svoje stvorenje opskrbljuje oružjem za odbranu „protiv neke neobuzdne sile, / protiv nužde, protiv nedovoljstva”, tako i čovjeka („Muž je branič žene i deteta, / narod branič crkve i plemena”). Ovdje se pokazuje da se poredak poistovjećuje sa pravdom („i cijeli ovi besporeci/ po poretku nekome sljeduju”), koja uspostavlja ravnotežu i ukida neobuzdanu silu i bezvlašće („Nad svom ovom grdnom mješavinom / opet umna sila toržestvuje; / ne pušta se da je zlo pob’jedi, / iskru gasi, a zmiju u glavu.”).

Pošto Osmanlije vode osvajačku politiku, u *Gorskom vijencu* o njima se govori ne samo kao o zakletim neprijateljima, koji hoće da porobe Crnu Goru, nego i kao o onima koji su inkarnacija nepravde, bezakonja, nasilja i zla. Epoha romantizma je, naime, iznjedrila ideje koje su na vrhuncu nacionalizma imale za cilj podizanje duha i nacionalne oslobodilačke svijesti, a to su morale biti kombativne i napadačke ideje koje prikazuju svoj narod u najboljem, a tuđina u najgorem svjetlu, pa to i Njegoš čini u *Gorskom vijencu*. U cilju mobilizacije za akciju protiv neprijatelja, u djelu se nastoji izazvati što veća odbojnost prema tom neprijatelju i kao što Njegoš manihejski suprotstavlja dobro i zlo, pravdu i nepravdu, slobodu i ropstvo, pravo i nepravo, poredak i besporedak, red i anarhiju, on i personifikuje ove kategorije, pa su mu Crnogorci no-

sioci svega dobrog i pravednog, plemenitog, časnog i slobodarskog, a Turci nosioci bezumlja i nepravde, intriga i prevara. Tako npr. sasvim je normalno da Crnogorci izvrše otimačinu nad Turcima („no Pecirep i stari Baleta / sakupili dvadest tridest drugah, /... dočekali karvan od Nikšićah, /... četrnaest posjeci Turakah / i uzmi im sedamdeset konjah / i dvije tri uhvati robinje”), a kada mladog Batrića Perovića stigne osveta od strane Turaka, to više nije osveta, već čin bezakonja! Kao vladalac Njegoš se borio protiv krvne osvete, pa tako i u *Gorskom vijencu* se ne pominje osveta kada su u pitanju ovakvi „sporovi” među crnogorskim plemenima, ali kada je u pitanju čin osvete u kome se Crnogorci svete Turcima, on takvu osvetu slavi i glorifikuje („Ivan čašom nazdravi osvete, / svetim pićem bogom zakršćenim.”). Osveta je u ovom slučaju, kao sasvim legitimno sredstvo borbe Crnogoraca koje se ne priznaje osvajačkim Turcima, opravdana time što se vrši prema ozloglašenom neprijatelju. Ona je čin pravde! Opravdana je kao jedan od načina borbe protiv osvajača, to jest legitimisana je odbranom života. U ovakvom shvatanju osvete se provlači i argument državnog razloga, po kome je osveta opravdana, jer se vrši u korist nacionalnog ujedinjenja i odbrane. To bi se moglo reći i za samu „istražu”, oko koje Danilo ima velika duševna kidanja i moralne dvojbe, jer će se posjeći braća među sobom („Bijesna se bratstva isturčila: / tek domaće napadnemo Turke, / svoj svojega nikad puštat neće, / razluči se zemlja na plemena, / krvava se isklati plemena”), a to može dovesti i do propasti političke zajednice („vrag đavolu doći u svatove/ te svijecu srpsku ugasiti”). Ali, krajnji cilj (nacionalno ujedinjenje i oslobođenje) opravdava da se raskrsti sa izdajstvom.

I kako kod njega dominira ideja dualizma, po kojoj se dobro suprotstavlja zlu, i kako je za njega najvažnija civilizacijska linija razgraničenja između Otomanskog carstva i hrišćanskog svijeta, to on vidi i kao sukob dviju vjera, a s obzirom na vjekovnu sukobljenost ova dva civilizacijska kruga, to nosi i tipično prosvjetiteljsko uvjerenje, koje nalazimo, recimo, kod Monteskeja u *Persijskim pismima*, ali i u *Duhu zakona*, o sukobu civilizovanog i uređenog zapadnog svijeta i varvarskog i neuređenog orijentalnog despotizma.⁴⁴

⁴⁴ I u svom državničkom djelovanju Njegoš promovije isti stav prema Turcima: „Vladika gleda da sačuva ovo (neprijateljsko — prim. I. V.) narodno raspoloženje prema Turcima i da ga po mogućnosti još pojača” („O pljačkaškim pohodima Crnogoraca”, izvještaj Oreškovića svojoj vladi, u: Jevto M. Milović, *Petar II Petrović Njegoš u svom vremenu*, navedeno izdanje, str. 409). A sam Njegoš u prepisci kaže za Turke da su „zli i besčelovječni varvari iako se u lažnoj masci prema Evropljanima pokazuju” (Pismo Vincencu Balarinu od 9. juna 1846. godine, u *Petar II Petrović Njegoš, Djela*, navedeno izdanje, str. 851), a javno i tajno rade na razbijanju crnogorskog jedinstva i predstavljaju stalnu prijetnju po slobodu Crnogoraca, pa je zato to „borba neprestana”, koja će da

ZAKLJUČAK

Njegoš je najčešće (zlo)upotrebljavan pisac, najbezobzirnije krivotvoren i tumačen sa ideološkom jednostranošću i političkom pristrasnošću, pa tako glorifikovan i obogotvoravan i preko mjere, ali i unižavan i negiran, pa je i u jednom i u drugom slučaju o njemu napisano previše banalnosti, silesija romantičarskog i nacionalističkog praznoslovlja i plitkog mrziteljskog politikanstva. Ali je nerijetko u tumačenjima njegovih ideja i stavova branjen i od samoga sebe, anahronim traženjem načina da se neke njegove pjesničke oštine i za njegovo vrijeme razumljive političke isključivosti, ublaže i primjere savremenim moralnim i političkim standardima.

Zato je kod tumačenja njegovih djela, pa i cjelokupnog djelovanja, važno da se čita *kontekstualno*, to jest s obzirom na teme i dileme vremena u kome je živio i stvarao, odnosno iz ugla vremena u kome je živio. Jedino tako se može dobiti realni uvid u njegova shvatanja, ideje i uvjerenja, jer ukoliko se „iščitava” sa nekog savremenog stanovišta i savremenim standardima, dobiće se sasvim iskrivljena slika, jer će mu se anahrono učitavati nešto čega kod njega nije moglo ni da bude, pa se onda osuđuje i optužuje, jer se ne uklapa u čitanjem nametnuti savremeni kulturno-istorijski i pojmovni okvir.

Postupajući kontekstualno, utvrdio sam da je *Gorski vijenac* prvenstveno *politička* poema koja treba da mobilise na uspostavljanje društvenog jedinstva i spremnost na borbu sa osvajačima, pa i po cijenu razračunavanja sa domaćim izdajnicima, čija potencijalna podrška Turcima predstavlja opasnost po zajednicu. To podrazumijeva tumačenje unutar originalnih izvornih značenja i konteksta, a ne anticipativno-proleptičkim načinom čitanja i tumačenja⁴⁵, koje na događaje, procese i ideje 18. i 19. vijeka primjenjuje neprimjere-

traje „dokle god jednom trag iz Evrope ne pogine” (Pismo Georgiju Nikolajeviču od 18. oktobra 1850, u: *isto*, str. 873).

⁴⁵ Ovdje sam se oslonio na tzv. Kembričku školu (Pokoka /J. G. A. Pocock/, Skinnera /Quentin Skinner/ i Dana /John Dunn/) i to na njenu kontekstualističku varijantu Džona Grenvila Agarda Pokoka, po kome je značenje političkih ideja određeno paradigmom unutar koje su oblikovane, pa su ideje autora izvedene iz načina mišljenja i govora u društvu njegovog vremena, odnosno društveno i istorijski uslovljene (up. John Pocock, „Historiography and Political Thought”, *Ideas in History*, vol. 3, no. 3, 2008, pp. 81–100). „Konfuziju” do koje dolazi anahronim „osavremenjavanjem” ideja i događaja iz prošlosti Skinner je nazao „mitologijom prolepsisa” (prolepsis, grč. πρόληψις — predviđanje). To je, po njegovom mišljenju, „ona vrsta metodologije koju smo skloni da razvijemo kada smo više zainteresovani za retrospektivno značenje date epizode, nego za njeno značenje za djelatnika iz tog vremena... Karakteristika, ukratko, mitolo-

ne mu kriterijume i standarde 21. vijeka. Naše čitanje, tumačenje i zaključci ne smiju biti predestinirani našim savremenim idejno-političkim i kulturnim standardima, a naši savremeni pogledi nametnuti izvornom kulturno-istorijskom i političkom kontekstu u samom *Gorskom vijencu*. U tom slučaju se originalnom, izvornom i autentičnom Njegoševom stanovištu i pogledima, koji su nužno uslovljeni i ograničeni vremenom, prostorom i vrijednostima njegovog doba, negira valjanost zbog toga što nisu u skladu sa nekim apsolutizovanim vrijednostima ili vrijednostima kreiranim vijek i po kasnije.

Ali, ni kontekstualno čitanje ne smije predstavljati relativiziranje i nekritičko čitanje u kome bi se gubile ocjene djela sa stanovišta vrhunskih i univerzalnih humanističkih ideala. Vjerujem da sam, pristupajući kontekstualnom čitanju *Gorskog vijenca*, dao jedno takvo kritičko i uravnoteženo tumačenje u njemu sadržanih političkih ideja.

LITERATURA

- [1] Živko Andirjašević, *Istorija Crne Gore* (od najstarijih vremena do 2006. godine), Vukotić medija i Atlas fondacija, Beograd, 2015.
- [2] Živko M. Andirjašević, „Sedam Petrovića”, u: *Matica*, br. 51/52, jesen/zima, 2012.
- [3] Michel Aubin, *Vision historiques et politiques dans l'ouvre poetique de P. P. Njegoš*, Université de Paris-Sorbonne, Faculté de philologie de Belgrade, 1972.
- [4] Stanko Cerović, *Njegoševe tajne staze*, CID, Podgorica, 2005.
- [5] Ivan Čolović, *Smrt na Kosovu polju. Istorija kosovskog mita*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2016.
- [6] Milovan Đilas, *Njegoš — pjesnik, vladar, vladika*, Zodne, Beograd — Ljubljana, 1988.
- [7] Prof. dr Lazo Kostić, *Pravni instituti u Njegoševim pesmama*, Dobrica knjiga, Srbija — Novi Sad, 2000.
- [8] Branko Kovačević, *Njegoš — društveno-politička viđenja i pogledi*, NIO „Univerzitetaska riječ” Nikšić, 1987.
- [9] Natasha Margulis, *Njegoš's Montenegro, the Great Powers, and Modernization in the Balkans: 1830-1851* (A dissertation submitted to the Division of Graduate Studies and Research at the University of Cincinnati, 2004, Copyright 2005 by Margulis, Natasha), http://www.academia.edu/21510268/Njego%C5%A1s_Montenegro_the_Great_Powers_and_Modernization_in_the_Balkans_1830-1851

gije prolepsisa je spajanje asimetrije između značenja posmatrača koji može opravdano tvrditi da je našao datu istorijsku epizodu i značenja te epizode same po sebi. (Quentin Skinner, *Vision of politics*, Vol 1, Cambridge University Press, 2002, p. 73). Isti, kontekstualistički postupak uspješno je primijenio Vuk Uskoković u svom radu „Identitet Crne Gore u prvoj polovini osamnaestog vijeka”, u: *O identitetu*, ur. Dragan K. Vukčević, CANU, 2015, str. 465–519.

- [10] Milan Matić, *Mit i politika*, IPS, Beograd, 2005 (III izdanje).
- [11] Dr Vojislav Nikčević, *Istraga poturica u Njegoševom Gorskom vijencu*, Obod, Cetinje, 1990.
- [12] Vojislav P. Nikčević, „Geneza, funkcije i značenja teme ‘istraga poturica’ u Gorskom vijencu”, u: *Lingua Montenegrina*, god. X/1, br. 19, Cetinje, 2017.
- [13] Srđa Pavlović, „Poetry and History in Montenegro. Njegoš and the Construction of Collective Memory”, in: *Spaces of Identity, Vol. 1. iss. 4 (2001)*.
- [14] Petar II Petrović Njegoš, *Djela*, CID, Podgorica, 1995.
- [15] Milan Podunavac, *Politička kultura i politički odnosi*, Radnička štampa, Beograd, 1982.
- [16] Milan Podunavac, „Politički poredak: tradicija Thomasa Hobbesa u europskom eksperimentu”, u: *Politička misao*, Vol. XLIII (2006), br. 1.
- [17] Jevto M. Milović, *Petar II Petrović Njegoš u svom vremenu*, CANU, Titograd, 1985.
- [18] Jevto M. Milović, *Staze ka Njegošu*, NIO „Univerzitetska riječ”, Titograd, 1983.
- [19] Milorad Popović, *Njegoševo nasljeđe*, Pobjeda, OKF d. o. o., Podgorica/Cetinje, 2013.
- [20] Simo Popović, *Memoari*, CID, Podgorica, 1915.
- [21] Danilo Radojević, „Osvrt na Njegoševo djelo u kontekstu vladavine Osmanlija”, u: *Lingua Montenegrina*, god. v/2, br. 10, 2012.
- [22] Radovan Radonjić, *Politička misao u Crnoj Gori*, CID, Podgorica, 2006.
- [23] Muhsin Rizvić, „Njegoš u Gorskom vijencu i Gorski vijenac u Njegošu”, u: Mushin Rizvić, *Književne studije* (prired. Muhidin Džanko), Preporod, Sarajevo, 2005.
- [24] Sonja Tomović Šundić, *Njegoševa filozofija čovjeka*, Narodna biblioteka „Radosav Ljumović”, Podgorica, 2016.
- [25] Lazar Tomanović, *Njegoš kao vladalac*, Svetigora, Beograd — Cetinje, 2013.
- [26] Vuk Uskoković, „Identitet Crne Gore u prvoj polovini 18. vijeka”, u: *O identitetu*, 46/2015, CANU, Podgorica.
- [27] Radovan Zogović, *Usputno o nezaobilaznom*, CANU, Titograd, 1983.

Ilija VUJAČIĆ

POLITICAL THOUGHT IN THE MOUNTAIN WREATH

Summary

The author in the article concludes that Njegoš in his political, ecclesiastical and literary activity exposed a number of political ideas. Reading *Gorski vijenac* contextually, as the product of the themes and dilemmas of the time in which it was written, the author concludes that it is a political poem, which represents the work of not only great literary, but also of political meaning, having in mind the social and political impact which it performed. As the work which represents special connection of history, mythology, poetry, philosophy, ethics, ethnology and politics, *Gorski vijenac* had the aim of the awakening of national consciousness, motivating for stronger (national and state) union, tightening just formed modern political community and mobilization of the people for its defense. The central political idea of the work which pervades the whole poem and even represents its main subject is therefore the idea of national unification and liberation. On this idea are based and from it emanates the other political ideas: of political union, of the right to resistance and rebellion, of founding political myth, of political order, of the rule of law, of limitation of power, of liberty, of progress and the critic of tyranny and injustice.